

CHRISTEN ÉN KIND VAN JE TIJD: JASJE OF SPAGAAT? (2)

H. Vreugdenhil-Busstra

WAAR GAAT HET OVER?

In deze artikelen gaat het over de invloed van de 'tijdgeest' op ons christen-zijn. In het vorige artikel zei ik dat het belangrijk is,

- na te gaan hoe die tijdgeest ons gevormd (misschien zelfs misvormd?) heeft,
- kritisch te blijven tegenover die tijdgeest, tegenover de 'goden van de tijd'.

Die 'goden' zijn immers niet neutraal; de duivel maakt er handig gebruik van. Hij doet alsof we er niet onderuit kunnen: je bent nu eenmaal kind van je tijd. En dus, suggereert hij, moet je niet zo kritisch zijn. Geniet onbekommerd van alles wat deze tijd je te bieden heeft, versier je leven ermee. Want de vraag of je er God wel mee dient, is ... uit de tijd.

Maar het gaat ons nu juist om die vraag. Eer je er werkelijk de Heere mee? En wordt jouw leven-met-Hem erdoor verrijkt, of juist beschadigd? Daarbij kun je je ook afvragen: is het altijd wel óf goed óf fout? Is er ook niet veel wat 'geen kwaad kan'? Met andere woorden: gaat het om een jasje, dat je als christen rustig kunt aantrekken (daar verander jij zélf niet van), of raakt het wel degelijk jou zelf, en kan het je in een spagaat brengen tussen 'kind van God zijn' en 'kind van je tijd zijn'?

Deze vraag is van alle tijden. Ook in ónze tijd word je voortdurend uitgedaagd om 'eigentijds' christen te zijn. En tegelijk verleid om je christen-zijn te verloochenen. Maar hoe ontdek je nu of iets nieuws een positieve uitdaging is of een verleiding? In de eerste plaats heb je daarvoor de bijbel als gids. Vaak zie je dat het nieuwe van nu – in een ouder jasje – ook al in de Bijbel voorkomt. Nog steeds is Gods Woord een lamp voor onze voet en een licht op ons pad. Maar ook uit de latere geschiedenis kun je veel leren. Kijk hoe christenen vroeger met nieuwe uitdagingen omgingen; dat helpt je om er nu ook zélf over door te denken.

De vorige keer zagen we hoe Augustinus het beeld gebruikte van het goud van Egypte. Het goud dat de Israëlieten uit het heidense Egypte meegenomen hadden, mochten zij gebruiken voor de tabernakel, het huis van de HERE. Het goud zelf was immers niet verkeerd; het was zelfs een van de mooiste schepselen van God. Maar je kon het wél goed of verkeerd toepassen. Een duidelijk foute toepassing was bijvoorbeeld het gouden kalf.

We zagen ook dat dit beeld niet alle vragen oplost. Want als je iets uit de 'wereld' wilt

overnemen, moet je eerst er achter zien te komen of het (puur) 'goud' is. Of dat het, bij nader inzien, tóch heidense smetten bevat. Of zelfs een 'gouden kalf' is ... Als voorbeeld noemde ik de instelling van het kerstfeest.

DE ZEVENTIENDE EEUW

In dit artikel gaat het over Nederland in de zeventiende eeuw. Een boeiende tijd, vol kansen en uitdagingen. In de eeuw daarvoor hadden Luther, Calvijn en Zwingli de Bijbel als het ware opnieuw ontdekt, en velen hadden daar hun levensgeluk in gevonden. Ze hadden er zelfs hun leven voor over gehad. Maar daarnaast, en eigenlijk nog daarvóór, hadden mensen als Erasmus – na eeuwen onwetendheid – ook opnieuw de rijkdom ontdekt van die andere culturele wortels van Europa: de wetenschap en kunst van de oude Grieken en Romeinen ('Renaissance' is letterlijk: 'wedergeboorte' – bedoeld wordt deze herontdekking van de klassieke cultuur).

Deze twee ontdekkingen liepen door elkaar heen. Ze hadden allebei een gewéldige aantrekkingskracht op de mensen; dat hoorde je aan hun manier van spreken en denken. Zo gebruikte iedereen die een beetje vervolgopleiding gehad had – vooral in verhalen en gedichten, in artikelen en lezingen – beelden uit de Bijbel én uit de klassieke cultuur (door elkaar) om iets te zeggen over z'n eigen wereld. Natuurlijk gebruikten gereformeerde dominees vooral de Bijbelse beelden (een voorbeeld daarvan - 'Heydensch houwelijck' van Revius - geef ik zo meteen). Maar even gemakkelijk gebruikte men mythologische beelden, uit de oude verhalen over Griekse en Romeinse goden en helden.

Je kunt je vandaag nauwelijks meer indenken hoe vanzelfsprekend én enthousiast dat gebeurde. Net zo gek als jongeren nu zijn op allerlei Amerikaanse films, waren zij dat op verhalen van Homerus en Ovidius. Al die verhalen over Zeus en Hermes, Apollo en de Muzen, over koning Midas, Orpheus, Icarus, Oedipus – die waren gesneden koek voor ieder die 'wat geleerd had'.

Wie over 'de liefde' dichtte, kon haast niet om Venus (de Romeinse godin van de liefde) en haar 'wicht' heen (haar zoontje Amor of Cupido, je weet wel: dat blote engeltje met zijn pijl-en-boog). En zelfs in gedichten van serieuze gereformeerden werden de negen Muzen aangeroepen, de Griekse godinnen van kunst en wetenschap, en las je over de Parnassus (of Helicon, een soort paradijsheuvel voor dichters) en het gevleugelde paard Pegasus.

Geloofden zij er dan in? Nou, nee. Net zo min als jij gelooft in die films. Het was 'puur' beeldspraak. Intussen kwam er toch ongemerkt een heel stuk heidens denken in mee, een levenssfeer los van God. Iedereen wist dan ook wel wat de dominee bedoelde als hij in zijn preek uithaalde naar 'Venus-gejanksel' (wufte liefdesliedjes).

DE RENAISSANCEDICHTER

Wij kijken er van een afstandje naar. En verbazen ons erover hoe sterk mensen gefascineerd waren door de klassieken. In onze tijd kun je immers prima dichten zonder klassieke beelden. – Zou men je nog begrijpen als je ze wél gebruikte?

En waarom keek men zo hoog op tegen geleerden en dichters? Nou, de klassieken leerden dat zulke mensen door hun gave van 'het woord' een stukje dichters bij God stonden dan de andere stervelingen. Want wat dichters doen is een afspiegeling van wat God deed bij de schepping: dingen uit het niets oproepen. Door het scheppende woord kunnen zij 'werelden' oproepen in de geest van andere mensen, en daarmee hun werkelijkheid vormgeven. De woorden van een groot dichter kunnen zelfs meer bewerken dan militaire macht. Want een vorst kan met zijn legers alleen uiterlijke macht uitoefenen, maar een dichter beïnvloedt de geesten der mensen, hun gedachten en gevoelens. En als een vorst sterft, is zijn macht voorbij, maar het (in druk verschenen) dichterswoord overleeft zijn maker: ook latere geslachten worden aangesproken en beïnvloed door zijn woorden. Zo heeft een dichter goddelijke macht en verwerft hij onsterfelijke roem.

De eerste Nederlandse dichter die we daar openlijk over horen roemen, is jonker Jan van der Noot, een Vlaamse edelman aan het begin van de tachtigjarige oorlog. Vooral door dit kenmerk heeft men hem in onze literatuurgeschiedenis een plaats gegeven aan de poort van de Nederlandse Renaissance.

En, zo werd er verder geredeneerd, een christelijke dichter spant de kroon. Want hij heeft ook nog weet van het Woord. Als hij Bijbelse onderwerpen bezingt, brengt hij daarmee eeuwige eer toe aan God. Hij is dus een machtige profeet, verheven boven zijn heidense collega's.

Je vindt dit waarschijnlijk een overdreven manier van zeggen. Een dichter is ook maar een gewoon mens immers. Dat is waar. Maar aan de andere kant: hebben wij nog wel genoeg in de gaten hoe groot de macht van woorden – en in het bijzonder van dichterswoorden – kan zijn? Met andere woorden: onderschatten wij misschien de macht van het dichterswoord?

DANIËL HEINSIUS

Een van de beroemdste Nederlandse geleerden rond 1600 was Daniël Heinsius: professor klassieke talen en geschiedenis aan de (toen splinternieuwe) Universiteit van Leiden. Hij stond bekend als goed gereformeerd (en op de Synode van Dordrecht in 1618/19 was hij secretaris). Hij is vooral bekend geworden doordat hij niet alleen (zoals zijn collega's) in het Latijn schreef, maar ook in het Nederlands dichtte. Liefdesgedichten. Ook een Lof-sanck van Bacchus, waer in't gebruyck ende misbruyck

van de Wijn beschreven wort (1614). En twee jaar later een christelijke tegenhanger: Lof-sanck van Iesus Christus.

In een boek over dichtende dominees uit die tijd vond ik interessante details over zijn ideeën: Els Stronks, *Stichten of schitteren. De poëzie van zeventiende-eeuwse gereformeerde predikanten*. Den Hertog, Houten 1996. Vooral pagina 266-274. Wat hier volgt heb ik voor een groot deel aan dat boek ontleend.

In zijn Latijnse werken redeneerde hij zo: wijsheid is goddelijk van oorsprong; ze was er al vóór de mensen geschapen waren (vgl. [Spreuken 8: 22v](#)). En God heeft speciaal aan dichters de opdracht gegeven om die wijsheid en eeuwige kennis te verspreiden. Je kunt het dichterschap dus niet aanleren, het is een van de schitterendste gaven van God. De Griekse wijsgeer Plato had dat al beweerd: als de dichter inspiratie ontvangt, 'de geest krijgt', dan werkt er goddelijke wijsheid en kennis door hem heen. Die kennis wordt dan in dichtvorm overgedragen, maar de dichter weet zelf niet waar hij het vandaan heeft. Dichters (en wijsgeren) zijn daarom bemiddelaars tussen God en mens. Maar die kennis was er dus ook al, vóór het christendom, bij die klassieke dichters. Daarom hebben hun gedichten nog steeds bijzondere waarde. Zij kenden nog niet de volle Waarheid; de wijsheid is bij hen verborgen, verpakt in mythen. Maar als je ze op de goede manier uitpakt, vind je dus ook in die heidense mythen ... goddelijke wijsheid.

Vraag: Met wie ben je het meer eens; met Heinsius of met mensen (Heinsius vond ze nogal onverdraagzaam) die een tegenstelling zagen tussen die mythen en de Bijbelse verhalen? Kun je uitleggen waarom?

Spannend werd het, toen hij zijn Lof-sanck van Bacchus publiceerde. In het Nederlands; dus iedereen kon het lezen en hem erop aanspreken. Daarom verdedigde hij zich alvast in een voorwoord. Nu geen woord over die goddelijke oorsprong van het dichterschap. Hij deed eigenlijk heel luchtig; zo van: laat ik ook eens wat gaan dichten, gewoon omdat dat zo'n mooi spel is ... Als ik het dan over 'Vulcanus' heb, bedoel ik gewoon 'vuur', 'Bacchus' is 'wijn' en 'Venus' is 'liefde'. Zoek er niks achter: het is eigentijdse beeldspraak, ontleend aan de klassieken. Ik weet wel: Grieken waren nog 'blinde heidenen'; ze zagen achter elk verschijnsel nog een godheid. Maar overigens waren ze zeer wijs. En tegenwoordig zijn die beelden nu eenmaal onmisbare ingrediënten van een goed gedicht. Ik gebruik ze dus ook, bij wijze van vingeroefening, als literair spel.

Wie zo redeneert kan zelfs in een gedicht over de Heere Jezus Christus dit soort beelden toepassen, alleen maar als dichterslijk beeld. Dat deed Heinsius dan ook. Wel voegde hij bij die tweede Lof-sanck (al gauw in één band uitgegeven met 'Bacchus') een verklaring van zijn vriend Scriverius. Die wees erop dat oud-christelijke schrijvers als Augustinus en Ambrosius al fabels verwerkten in hun geestelijke teksten. Ja zelfs de Bijbel verwijst wel naar heidense schrijvers; zie [Handelingen 17: 28](#), waar Paulus de

heidense dichter Aratus citeert. *'Waer uyt genoehsaem blijktt, dat den Heyligen Geest de leere van de Heydenen verworpen heeft, maer niet de woorden.'*

Toch dacht niet iedereen er zo over. Er is wel niets bekend over openlijke kritiek van de kant van zijn gereformeerde broeders (misschien durfden ze zo'n gezaghebbende figuur niet goed aan te pakken), maar in een remonstrants geschrift werd hij ronduit een 'godloossen spotter' genoemd. Een collega-hoogleraar schreef (in het Latijn) afkeurend over zijn combinatie van 'die drankzuchtige hymne van Bacchus met een lofzang voor Christus'. En de remonstrantse dichter Camphuysen liet merken dat hij expres geen mythologische beelden gebruikte, omdat die onnodige verwarring zouden stichten. De Franse geleerde De Balzac gaf in 1632 kritiek op (een ander dichtwerk van) Heinsius om zijn 'mélange de christianisme et de paganisme' (vermenging van christendom en heidendom).

Al met al dus maar weinig protest. Waar lag dat aan? Er was, concludeert Els Stronks, blijkbaar een zekere vrijheid in het verwerken van heidens gedachtegoed. Althans: in de Nederlanden. In Frankrijk had een gereformeerde synode het al in 1578 verboden.

EEN BIJBELS BEELD: DE BUITGEMAAKTE VROUW

In dit verband is het interessant wat de gereformeerde dominee-dichter Jacobus Revius (1586 – 1658) schrijft in zijn gedicht 'Heydensch houwelijck'. Hij gebruikt – net als Augustinus – een beeld uit de woestijnreis van Israël. Het gaat om een voorschrift van de HEERE in [Deuteronomium 21: 10-14](#):

*'Soo wie een schone vrouw van grieck of ander heyden
Vinck inden oorloch, en daer van niet wilde scheyden
Haer nagels corten most, afsnyden al haer haar,
Veranderen haer cleet, en trouwense daer naer:
O dichters, wildy u vermaken inde minne
Vande Romeynsche of de griecsche Pièrinne
Snoeyt af al watse heeft van weytsche dertelheyt,
Van domme afgody, en spitse schamperheyt,
Omhelsetse daer na, sy sal u kinders geven
Die u gedachtenis in eeuwicheyt doen leven.'*

Vrije vertaling:

Wanneer je (als Israëliet) in de oorlog een mooie heidense vrouw veroverde en haar niet meer kwijt wilde, dan moest je haar nagels kort knippen, haar helemaal kaal scheren en andere kleren aantrekken. Daarna mocht je haar trouwen.

Dat is een voorbeeld voor jullie, dichters: als je verliefd bent op de Romeinse en Griekse muze (en dus wilt dichten op de manier waarop de klassieken dat deden), snoei dan al haar wulpse losbandigheid weg, haar domme afgoderij en cynisme. Daarna mag je ze omhelzen. Ze zal je naam tot in eeuwigheid doen voortleven.

De boodschap van Revius is: je mag gebruik maken van de heidense cultuur, als je er maar eerst de heidense smetten uit verwijdert. Dan zal het je daarna onsterfelijke roem bezorgen.

Vragen

a. De grote vraag is natuurlijk of de snoei-operatie grondig genoeg gebeurt. Hoe bepaal je nu wat je mag behouden en wat je moet verwijderen?

Toelichting: als die vrouw heidens blijft in haar denken, zal ze dan niet haar man en kinderen van het leven met de HEERE afleiden? Zie maar hoe zelfs de wijze koning Salomo in die val verstrikt raakte (zie [1 Koningen 11](#): 1-13).

b. Ken je een voorbeeld in onze tijd, bijvoorbeeld in de jongerencultuur, van zo'n 'gezuiverde' aanpassing? Probeer er ook je eigen mening over te formuleren.

VOOR GOD HEROVEREN

Nu was Revius iemand die zelf wel graag schitterde als 'poeta doctus' (geleerd dichter). Maar in zijn tijd waren er ook gereformeerde dominee-dichters die helemaal niet streefden naar een hoge literaire kwaliteit. Het ging er hun enkel om, als 'herder' het hart te bereiken van de gewone schapen in hun volkskerk-kudde. En dat deden zij door eenvoudige liederen voor hen te dichten op gemakkelijke wijzen.

Zij hadden geen enkele behoefte aan mythologische beelden. Maar op een ander vlak hadden zij toch ook met dezelfde vraag te maken als Augustinus en Heinsius en Revius: wat van de 'schatten van Egypte' gebruik ik wél en wat niet?

Een tijd geleden stond er in het ND een recensie (door Rien van den Berg) van een nieuwe uitgave van zulke gedichten. Het ging over de Uyt-spanningen van Jodocus van Lodenstein uit 1676.

J. van Lodenstein, Uyt-spanningen, behelsende eenige stigtelyke liederen en andere gedichten. (Ingeleid en toegelicht door L. Strengholt e.a.). Uitg. De Banier, Utrecht 2005)

Van Lodenstein was bepaald geen lichtzinnige figuur. Hij heeft juist al zijn best gedaan om mensen tot oprechte bekering te bewegen, onder andere door zijn liederen (niet voor niets is er een reformatorische scholengemeenschap naar hem genoemd).

Maar het opvallende was, dat hij voor de melodieën teruggreep op ... straatliedjes. Liedjes die je gereformeerde vader en moeder niet wilden horen. Liedjes waarin het allemaal draaide om 'wijntje en trijntje' en andere losbandigheden. Wat bewoog die

hoogst-serieuze dominee om dat te doen? Was het onnozelheid van hem? Kende hij alleen maar de wijzen en niet de bijbehorende woorden?

Hij deed het hierom: helaas zongen de mensen op de mooiste, aanstekelijkste melodieën de meest schunnige teksten. Op zich was er niets mis met die wijzen! Maar ja, ook al kende iedereen ze, als christen zong je ze natuurlijk niet mee. En dat stak hem. Mooie muziek is immers een schitterende gave van God. Om de HEER te eren zou je zulke melodieën willen gebruiken – maar helaas, de duivel heeft ze al geannexeerd...

Reactie van Van Lodenstein: pak ze terug; die duivel heeft er geen recht op!

Daar komt nog wat bij; een redenering die ik ook al tegenkwam bij de eerste Nederlandse psalmberijmingen uit de zestiende eeuw, de Souter-liedekens: wanneer je deze wijzen terugpakt voor liederen ter ere van God, grijp je twee kansen tegelijk:

- voor goede, zegenrijke liederen beschik je zo meteen over bekende melodieën, die ook nog goed in 't gehoor liggen;
- hoe vaker de mensen die goede, gezonde woorden zingen en horen, des te meer kans dat de vuile, gore gedachten die ze eerst bij deze melodieën hadden, uit hun geest verdwijnen.

Geen 'wereldgelijkvormigheid' dus, maar juist een strijdbaar terugpakken wat duivel en wereld gestolen hebben van God.

De Souterliedekens zijn uit de gratie geraakt toen Datheen met psalmen op de Geneefse wijzen kwam. Want de gelovigen hadden er toch wel ongemakkelijke gevoelens bij: die wereldse teksten bleven op de achtergrond te veel een rol meespelen. Zo moest ook Lodenstein wel eens tot de conclusie komen dat een mooie wijs tóch niet meer bruikbaar was voor het goede doel; dan liet hij er een andere melodie bij maken.

Vraag: spreekt het principe van Lodenstein je aan? En ken je ook voorbeelden van deze werkwijze in onze tijd?